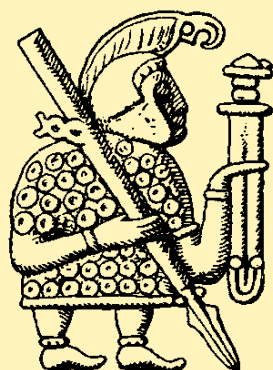

.. FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2024/1

Debatt

Kan samhällets rätt till ett kulturarv upphöra på grund av stöld?

Av Nanouschka Myrberg Burström, Annica Ewing, Ragnar Hedlund, Birgitta Hårdh, Gitte Ingvardson, Kenneth Jonsson, Christoph Kilger, Linda Lundberg & Jens Christian Moesgaard

Den 29 april 2023 såldes en medeltida brakteat präglad för kung Erik Eriksson (1222–1229, 1234–1250) på auktion i Stockholm (MISAB 42, nr 4), ett mynt som tidigare stulits från Varnhems kloster. Av auktionskatalogen framgick att myntet tidigare sålts på Karlstad-Hammerö Auktionsverk (2017-02-11, nr 372923), och att det möjligen var identiskt med ett exemplar, som härrör från Varnhems kloster. Det är emellertid inget tvivel om att det rör sig om samma exemplar. I artikeln ”Myntstöld på museum” i *Skandinavisk Numismatik* från 1975 är myntet avbildat och dess vikt angiven (SN 1975, mynt nr 4). En brakteat från kung Valdemar (1250–1275) som stals vid samma tillfälle (SN 1975, mynt nr 7) blev likaledes såld på auktion (MISAB 40, nr 6, 2022-04-30). Också detta mynt hade tidigare sålts på Karlstad-Hammerö Auktionsverk, år 2017 (2017-02-11, nr 372923).

De båda mynten påträffades i samband med utgrävningar i Varnhems kloster åren 1920–1928. Vid utgrävningen framkom totalt 165 mynt, vilka bidrar med viktig kunskap om liv och levnad vid klostret. Mynten tillfördes Kungliga Myntkabinettet (SHM/KMK 18393), men vissa av dem lånades ut till en utställning på Varnhems kloster, varifrån 19 av dem stals den 10 juni 1975 (SN 1975).

Fallet med de två mynten som såldes på auktioner 2017, 2022 och 2023, och vilka klart kan härledas till de 19 stulna mynten, är allvarligt på två sätt. För det första handlar det om en stöld från ett museum, som å hela samhällets vägnar

bevarar och åskådliggör vårt gemensamma kulturarv. För det andra handlar detta dessutom om två mynt med väl känd fyndproveniens. Fyndplatsen gör dem unika. Man kan inte bara ersätta fynd från en känd kontext med två andra mynt av samma typ. Det är nämligen just dessa två exemplar, som hittats i Varnhems kloster, som vittnar om livet där. Detta gör dem oersättliga. Förutom det forskningsmässiga värdet är autenticiteten hos äkta och ursprungliga föremål en kvalité som de flesta intuitivt förstår, och som genererar intresse och upplevelsevärden hos en betraktare, bortom det rena kunskapsinnehållet.

Mynt med känt ursprung har – liksom andra arkeologiska föremål – ett betydligt större vetenskapligt värde än provenienslösa mynt. De sistnämnda ger den information man kan få utifrån deras inskrift, motiv och metall, men ett väldokumenterat arkeologiskt fyndsammanhang ger kompletterande information om till exempel när, var och hur myntet användes. Här kan numismatiken ge väsentliga bidrag till vår förståelse av det forntida samhället.

Tyvärr är långt ifrån alla mynt väldokumenterade. Av de 19 mynt som stals i Varnhem 1975, är endast 15 avfotograferade. De övriga fyra är enbart kända genom en summarisk beskrivning i museets katalog. När ett föremål stjåls kan man aldrig komma tillbaka och undersöka det, kontrollera detaljer eller pröva nya idéer. Det är dessvärre långt ifrån alla mynt på museer och från utgrävningar runt om i landet, som är väl beskrivna och dokumenterade med foto, även

om det för närvarande görs en stor insats med att digitalisera museernas samlingar. Nya fynd dyker upp och det tar tid innan de har registrerats. Vi måste därför även ha tillförlitliga sätt att skydda kulturarvet mot stöld och försäljning!

Även i sådana fall då kryphål i lagen tillåter försäljning av stulna föremål, bör man av etiska skäl alltid avstå från att sälja stulna föremål. Den internationella sammanslutningen av mynthandlare, IAPN, föreskriver detta i sina etiska riktlinjer: "members pledge [...] never knowingly to deal in any item stolen from a public or private collection or reasonably suspected to be the direct product of an illicit excavation" (<https://iapn-coins.org/iapn/association/> hämtat 2023-05-04).

När stulna föremål likväl juridiskt sett kan säljas, beror detta på att fallet anses preskriberat. Kulturarv kan ju olagligt komma ut på samlarmarknaden på två sätt: vid stöld, som i exemplet Varnhem, eller vid otillåtna rovgrävningar av arkeologiska platser. Båda fallen är naturligtvis olagliga men Varnhemsfallet är bara det senaste exemplet på, att om man bara har tålamod att vänta ut preskriptionstiden, så förfogar man över föremålet. Det har tidigare rätt oklarhet om huruvida preskriptionstiden ska beräknas från stöldtillfället eller från tidpunkten för försäljningen, som ju kan ligga flera år senare. Högsta domstolen har nyligen fastslagit att det är försäljningstillfället som gäller. Detta bör ge kulturarvet ett något bättre skydd framöver.

Kulturarvet består av vår gemensamma egendom. Det är ofta unikt och kan inte utan vidare ersättas med andra föremål eller försäkringspengar. Den grundläggande frågan är hur man ska undvika att föremål som i detta fall alls kommer ut till försäljning? När det gäller rovgrävningar eller andra tillfällen, där fynd av en eller annan anledning inte rapporteras till myndigheterna, kan man låta sig inspireras av den danska lagstiftningen kring fynd av föremål av värdefulla metaller eller som besitter ett kulturhistoriskt värde, så kallat *danefæ*. I lagen står klart och tydligt att "Danefæ tilhører staten. Den, der finder danefæ, og den, der får danefæ i sin besiddelse, skal straks aflevere det til Nationalmuseet" (Museumsloven, LBK nr 358 af 08/04/2014 § 30 stk 2). Detta innebär att också en samlare eller mynthandlare, som

får ett fynd i handen är förpliktigad att rapportera det. I Danmark händer det regelmässigt att Nationalmuseet får in fynd som påträffats för länge sedan (Moesgaard 2017). I Sverige har det däremot förekommit flera fall av fynd som inte inlösts på grund av preskribering. Den så kallade Everlövskatten finns fortfarande i färskt minne, men man kan också nämna den skånska Hjärnarpskatten. Den bestod av 66 mynt från 1200-talet som hittades på 1890-talet och fritt kunde säljas omkring 1980 (Golabiewski 1982).

Beträffande stöld kunde en möjlighet vara att man skiljer straffaspekten från egendomsaspekten, så att straffansvar har preskriptionstid i överensstämmelse med allmän rättspraxis. Det skulle innebära att staten aldrig mister sin egendomsrätt till kulturarvet, och att det finns ett krav att återbörda föremålen till sin rätta plats på museerna. Också här kan man låta sig inspireras av lagstiftning utomlands. Om man i Schweiz uppmärksammar att ett stulet föremål ska säljas kommer det att återlämnas till den som har bestulits. Ett exempel på detta var när en folkvandringstida guldbrakeat våren 2001 hade inlämnats till en auktion i Schweiz av en privatperson i Värmland. Av lyckliga omständigheter råkade en av de undertecknade befinna sig i Schweiz och fick se brakteaten. Efter kontakt med en expert stod det klart att brakteaten var identisk med den som hittats i Vinköl år 1895 och som stals från Västergötlands museum i Skara samma vecka som stölden i Varnhem och av samma person. Auktionsfirman kontaktade därför svensk polis. Brottet var redan preskriberat i Sverige, men enligt schweizisk lag skulle det stulna föremålet skickas tillbaka till sin ursprungliga ägare. Museet fick därefter tillbaka brakteaten i april 2003.

Om stulna föremål säljs utan att man kräver tillbaka dem, betyder det att de helt lagligt kan säljas på nytt i all oändlighet. Detta kommer att påverka allmänhetens synsätt på kulturarvet då det uppenbarligen är lagligt för privatpersoner att äga och sälja kulturföremål som hittas i eller vid en lagskyddad fornlämning. Försäljningen av mynten från Varnhem visar att kulturarvet fortfarande inte har tillräckligt skydd. Därför vill vi på det kraftigaste uppmana till att detta åtgärdas å det snaraste!

Tack

Författarna riktar ett varmt tack till Västergötlands Museum, Skara, för kompletterande uppgifter.

Nanouschka Myrberg Burström

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
nanouschka.burstrom@ark.su.se

Annica Ewing

Avdelningen för samlingar och forskning
Statens historiska museer
Box 5428, SE-114 84 Stockholm
annica.ewing@shm.se

Ragnar Hedlund

Uppsala universitets myntkabinett
Gustavianum, Akademigatan 3
SE-753 10 Uppsala
ragnar.hedlund@gustavianum.uu.se

Birgitta Hårdh

Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds universitet
Box 192, SE-221 00 Lund
birgitta.hardh@ark.lu.se

Referenser

- Golabiewski, M., 1982. Danske 1200-talsmynt från Skåne. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* nr. 6:106–113.
- Moesgaard, J. C., 2017. To skattefund fra senmiddelalder/renæssance. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* nr. 4:118–120.
- SN 1975 = Myntstöld på museum. *Skandinavisk Numismatik* 6:8–9.

Gitte T. Ingvardson

Historiska museet vid Lunds universitet
Krafts torg 1
SE-223 50 Lund
gitte.ingvardson@luhm.lu.se

Kenneth Jonsson

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
kenneth.jonsson@ark.su.se

Christoph Kilger

Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet, Campus Gotland
SE-621 67 Visby
christoph.kilger@arkeologi.uu.se

Linda Lundberg

Förvaltningen för kulturutveckling
Regionens Hus
SE-405 44 Göteborg
linda.i.lundberg@vregion.se

Jens Christian Moesgaard

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
jens.christian.moesgaard@ark.su.se

Utgiven av

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samarbete med Historiska museet.

Fornvännen publiceras med omedelbar Open Access (gold standard) med licens CC-BY. Alla utgåvor från första årgången 1906 finns tillgängliga online: vitterhetsakademien.se

Ansvarig utgivare och huvudredaktör

Mats Roslund

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

mats.roslund@ark.lu.se

Redaktionssekreterare och mottagare av manuskript

Peter Carelli

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

fornvannen@vitterhetsakademien.se

Redaktörer

Herman Bengtsson, herman.bengtsson@upplandsmuseet.se

Elin Fornander, elin.fornander@shm.se

Åsa M Larsson, asa.larsson@raa.se

Produktion och distribution

eddy.se ab

Prenumeration

eddy.se ab

order@bokorder.se

0498-25 39 00

Helårsprenumeration i Sverige (4 häften) 300 kronor, lösnummer 90 kronor

Helårsprenumeration utlandet 350 kronor

Journal of Swedish Antiquarian Research

published by The Royal Academy of Letters, History and Antiquities

Published with immediate Open Access (gold standard) with license CC-BY.

Subscription price outside Sweden (four issues) SEK 350:–

FÖRNVÄNNEN började utges av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien år 1906 och ersatte då *Akademiens Månadsblad* samt *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, som båda tillkommit under 1870-talets första år. Förutom i Sverige finns *Fornvännen* på drygt 350 bibliotek och vetenskapliga institutioner i mer än 40 länder.

Tidskriften är referentgranskad.

FÖRNVÄNNEN («The Antiquarian») has been published by the Royal Academy of Letters, History and

Antiquities since 1906, when it replaced two older journals which had started in the early years of the 1870s.

Outside Sweden *Fornvännen* is held by more than 350 libraries and scientific institutions in over 40 countries.

The journal is peer-reviewed.

ISSN 0015-7813

Printed in Latvia by Adverts, in collaboration with Printpool, 2024.